

Ad hominem-argumentatie in parlementaire debatten

H. José Plug

In de pragma-dialectische benadering van argumentatie wordt een directe persoonlijke aanval beschouwd als een ontsporing van strategisch manoeuvreren. In deze bijdrage wordt nagegaan of en op welke manier politici proberen te voorkomen dat hun discussiebijdrage wordt bekritiseerd wanneer zij in een parlementair debat hun opponent persoonlijk aanvallen. Daarbij wordt ook nagegaan in hoeverre institutionele kenmerken van het Nederlandse parlementaire debat van invloed zijn op de manier waarop politici persoonlijke aanvallen naar voren brengen.

1 Inleiding

In parlementaire debatten proberen politici elkaar soms als serieuze discussiepartner buiten spel te zetten door elkaar persoonlijk aan te vallen. Een politicus kan het publiek ervan proberen te overtuigen dat het geen waarde moet hechten aan de standpunten of argumenten van zijn opponent door hem bijvoorbeeld af te schilderen als onbetrouwbaar of leugenachtig.

Een voorbeeld van een persoonlijke aanval die breed is uitgemeten in de media, werd naar voren gebracht in een debat tussen Van Aartsen en Halsema in maart 2005. Zij troffen elkaar in een spoeddebat dat werd gehouden naar aanleiding van het aftreden van minister De Graaf. De politici verschillen van mening over de vraag wat voor De Graaf de aanleiding is geweest om af te treden: de opstelling van de PvdA in de Eerste Kamer of de opstelling van de coalitiepartners CDA en VVD ten aanzien van veranderingen in het huidige kiesstelsel:

- (1) Mevrouw Halsema (GroenLinks): Voorzitter, (...) minister De Graaf [geeft] duidelijk aan, dat zijn beslissing vandaag is gevallen, niet gisteren. Die beslissing is gevallen omdat er geen perspectief meer bestaat op het bereiken van een akkoord over het kiesstelsel. En daar gaat de heer Van Aartsen over. Met andere woorden, hij heeft dat perspectief geblokkeerd.

De heer Van Aartsen (VVD): Voorzitter. Het fabuleren van mevrouw Halsema kent geen grenzen. Het is allemaal heel interessant wat mevrouw Halsema hier te berde brengt, maar er klopt geen steek van. Maar dat hebben we wel eens eerder met haar meegemaakt. (...)

Mevrouw Halsema (GroenLinks): Voorzitter. Laat ik allereerst constateren dat het op de persoon spelen natuurlijk altijd een teken van zwakte is als je geen andere argumenten hebt. Ten tweede constateer ik dat de heer De Graaf een ander argument voor zijn aftreden geeft dan de heer Van Aartsen. (Handelingen Tweede Kamer, 23 maart 2005)

In hedendaagse argumentatietheorieën wordt een persoonlijke aanval, of *argumentum ad hominem*, als een drogreden beschouwd, omdat het een ontoereikende argumentatieve zet in een discussie is. In de pragma-dialectische argumentatietheorie van Van Eemeren en Grootendorst (1982, 1992) wordt een argumentatieve zet als drogredelijk beschouwd als die zet de oplossing van een verschil van mening in de weg staat. In het geval van een *ad hominem* wordt die oplossing in de weg gestaan doordat een discussiant belemmerd wordt zijn standpunt naar voren te brengen.

Een persoonlijke aanval is een typisch retorische techniek die er vooral op gericht is het publiek te overtuigen. Als een persoonlijke aanval succesvol is, verliest de opponent zijn geloofwaardigheid en kan hem effectief de mond worden gesnoerd. Maar ondanks de mogelijke effectiviteit van deze retorische techniek, loopt de spreker het risico dat hem wordt verweten dat hij zich in de discussie onredelijk heeft opgesteld.

Strategieën die worden ingezet om dat risico te beperken zijn in overeenstemming met wat Van Eemeren en Houtlosser (1999, 2003) ‘strategisch manoeuvreren’ noemen. Zij richten zich in hun onderzoek op de relatie tussen retorische en dialectische aspecten van argumentatieve discussies. Het onderzoek gaat uit van het idee dat een discussiant niet als enig doel heeft de discussie te winnen, maar dat hij de discussie ook wil voeren op een manier die redelijk wordt gevonden. In zijn poging om beide doelen tegelijkertijd te bereiken, maakt de discussiant gebruik van strategisch manoeuvreren. Deze strategie is er op gericht de potentiële spanning die bestaat tussen het tegelijkertijd nastreven van dialectische en retorische doelen te verminderen.

In deze bijdrage probeer ik na te gaan op welke manier politici strategisch manoeuvreren in parlementaire debatten wanneer zij een persoonlijke aanval naar voren brengen. Daarbij zal ik ingaan op de vraag hoe institutionele kenmerken van parlementaire debatten van invloed kunnen zijn op de presentatie van persoonlijke aanvallen. De voorbeelden in deze bijdrage zijn afkomstig uit een corpus dat is samengesteld uit een aantal transcripten van in de Tweede Kamer gevoerde debatten die willekeurig zijn geselecteerd uit de Handelingen over de periode 1995-2005.¹

2 Overtredingen van de vrijheidsregel

De eerste regel van de tien pragma-dialectische regels voor een kritische discussie heeft betrekking op het fundamentele recht dat discussianten hebben om ongehinderd een standpunt naar voren te brengen of het standpunt van een ander te bekritisieren. Door de opponent onder druk te zetten of persoonlijk aan te vallen wordt een inbreuk op dit recht gemaakt. Door te dreigen of de opponent in diskrediet te brengen, wordt het oplossen van het verschil van mening bemoeilijkt of zelfs onmogelijk.

Kenmerkend voor een persoonlijke aanval of een *ad hominem* argument, is dat het niet gericht is op de inhoudelijke merites van het standpunt of de twijfel, maar op de persoon zelf. Het beoogt de tegenpartij het recht te ontzeggen aan de discussie deel te nemen door het publiek ervan te overtuigen dat het geen zin heeft om waarde te hechten aan het standpunt of de twijfel van de tegenpartij.

De directe persoonlijke aanval is een van de drie varianten van het argumentum *ad hominem* die door Van Eemeren en Grootendorst (1992, p. 110) worden onderscheiden. Deze variant staat ook bekend als de ‘abusive’-variant vanwege zijn beledigende karakter. De opponent wordt in diskrediet gebracht door zijn deskundigheid, intelligentie of goede trouw in twijfel te trekken. In de andere twee varianten wordt

geprobeerd de motieven van de tegenstander verdacht te maken (de 'circumstantial'-variant) of tegenstrijdigheden tussen woord en daad van de tegenpartij aan het licht te brengen (de *tu quoque* variant).

Hoewel van een parlementariër mag worden verwacht dat hij overtredingen van de vrijheidsregel zal vermijden en de discussieregels zal naleven, kan tegelijkertijd worden verwacht dat hij zal proberen zijn eigen positie zo succesvol mogelijk, dat wil zeggen zo overtuigend mogelijk te presenteren.² Door strategisch te manoeuvreren kan hij proberen die beide doelen in evenwicht te houden. Maar als hij daar niet in slaagt en het strategisch manoeuvreren ontspoord, dan moet die ontsporing worden opgevat als een drogreden.

3 Strategisch manoeuvreren in parlementaire debatten

Van Eemeren en Houtlosser (1999, p. 147) onderscheiden aan het strategisch manoeuvreren drie aspecten met behulp waarvan discussianten kunnen proberen om de discussie een voor zichzelf zo gunstig mogelijke wending te geven. Van beide partijen in de discussie mag worden verwacht dat zij van die mogelijkheden gebruik zullen maken. Zij kunnen dat in de eerste plaats doen door onderwerpen te kiezen waar zij zelf goed mee overweg kunnen. In de tweede plaats kunnen ze een invalshoek kiezen die zo goed mogelijk aansluit bij het publiek. En in de derde plaats kunnen ze proberen hun bijdragen zo effectief mogelijk te presenteren.

Deze drie aspecten van strategisch manoeuvreren vormen een goed uitgangspunt voor de analyse van debatten waarin politici proberen om retorische en dialectische doelen met elkaar in overeenstemming te brengen. Voor een adequate analyse van de debatten is het van belang na te gaan of en op welke manier de manoeuvreerruimte wordt beperkt door institutionele kenmerken van een argumentatieve activiteit als het parlementaire debat; specifieke karakteristieken van de institutionele context zoals bepaalde gewoontes en formele regels die een rol spelen in parlementaire debatten, moeten dus in de analyse worden betrokken.

Wat betreft de presentatie van persoonlijke aanvallen in parlementaire debatten, kunnen twee belangrijke kenmerken van dit type debatten van invloed zijn op de manier waarop politici te werk gaan.

Allereerst moet rekening worden gehouden met de aanwezigheid van een heel divers publiek (*multiple audience*).³ De argumentatie in een parlementair debat is niet alleen gericht op de andere partij, maar via kranten en televisie op een veel breder publiek. Het publiek kan dus bestaan uit politieke opposanten, coalitiepartners en een algemeen publiek.

Aanwijzingen voor de opvatting van het (algemene) publiek over het gebruik van ad hominem argumentatie, kunnen worden ontleend aan het empirische onderzoeksproject van Van Eemeren, Grootendorst, Meuffels en Verburg (1997) naar redelijkheidsopvattingen van gewone taalgebruikers. Dit onderzoek verschaft sterke aanwijzingen dat persoonlijke aanvallen in een politieke context onredelijk worden gevonden.⁴

Naast de opvattingen van gewone taalgebruikers over persoonlijke aanvallen in de politiek, brengen ook de media regelmatig hun afkeuring over persoonlijke aanvallen in politieke debatten tot uitdrukking.⁵ Van parlementariërs, die als professionele discussianten moeten worden beschouwd, mag worden verwacht dat zij anticiperen op

deze negatieve perceptie en daarom omzichtig te werk zullen gaan bij de formulering van persoonlijke aanvallen.

Het tweede belangrijke kenmerk van parlementaire debatten dat van invloed kan zijn op de presentatie van persoonlijke aanvallen is het feit dat de leden van het parlement zich moeten gedragen in overeenstemming met bepaalde institutionele regels.

Een van deze regels schrijft voor dat bij de debatten in het parlement een Voorzitter aanwezig moet zijn. In een pragma-dialectische benadering van parlementaire debatten speelt de Voorzitter in het debat geen rol van betekenis: een parlementariër die een standpunt naar voren brengt heeft immers geen verschil van mening met de Voorzitter. Een parlementariër spreekt in de regel weliswaar de Voorzitter aan als hij zijn standpunt naar voren brengt, maar officieel is de Voorzitter geen partij in de discussie. Dat betekent dat de positie van de Voorzitter in de reconstructie van de argumentatie kan worden genegeerd. Echter, op grond van het Reglement van Orde van de Tweede Kamer heeft de Voorzitter de bevoegdheid om in de discussie in te grijpen. Deze interventies in het debat kunnen van invloed zijn op de argumentatieve bijdragen van de parlementariërs en daarmee op het verloop van het debat.

3.1 Persoonlijke aanvallen en parlementaire discussieregels

Een van de artikelen in het Reglement van Orde die relevant zijn voor de analyse van persoonlijke aanvallen is artikel 58. In het tweede lid van dit artikel is bepaald dat de Voorzitter het debat mag interrumpen als een politicus beledigende uitdrukkingen gebruikt:

Artikel 58. Waarschuwing; terugneming van woorden

2. Indien een lid of een minister beledigende uitdrukkingen gebruikt, de orde verstoort, zijn plicht tot geheimhouding schendt of instemming betuigt met dan wel aanspoort tot onwettige handelingen, wordt hij door de Voorzitter vermaand en in de gelegenheid gesteld de woorden die tot de waarschuwing aanleiding hebben gegeven, terug te nemen.

In artikel 59 is vervolgens bepaald wat er gebeurt als de spreker de waarschuwing van de Voorzitter negeert:

Artikel 59. Ontneming van het woord

1. Wanneer een spreker van de gelegenheid, bedoeld in artikel 58, tweede lid, geen gebruik maakt dan wel voortgaat van het onderwerp af te wijken, beledigende uitdrukkingen te gebruiken, (...) kan de Voorzitter hem het woord ontnemen.

2. In de vergadering waarin een lid het woord is ontnomen, mag dat lid niet meer aan de beraadslaging over het in behandeling zijnde onderwerp deelnemen.

Aan de bevoegdheid van de Voorzitter om in te grijpen in het debat liggen twee motieven ten grondslag. Het eerste motief is gelegen in het feit dat Kamerleden niet gerechtelijk vervolgbaar zijn voor hetgeen zij in de vergadering mondeling kenbaar maken. Een tweede motief is de opvatting dat het Parlement niet mag ontaarden in een ordeloos getier (Hoekstra 1984, p. 10). Het is de taak van de Voorzitter om orde te houden in de Kamer.

De interpretatie van artikel 58 is echter niet onveranderlijk. Uit een onderzoek van Hoetink (2003) naar onparlementair taalgebruik in het Nederlandse parlement in de periode 1934-2001, komt naar voren dat er geen algemene normen zijn ontwikkeld over wat als beledigende of onparlementaire taal moet worden beschouwd. Tijdens het debat moet de Voorzitter steeds in korte tijd beslissen of bepaald taalgebruik geoorloofd is of niet.

Kamerleden weten uit de parlementaire geschiedenis dat wanneer zij hun opponent persoonlijk aanvallen door deze bijvoorbeeld 'leugenaar' of 'bedrieger' te noemen, ze het risico lopen dat de Voorzitter zal ingrijpen en hun zal vragen hun woorden terug te nemen. De parlementaire geschiedenis laat echter ook zien dat de uitleg van wat als onparlementair of beledigend taalgebruik wordt opgevat in de loop der jaren is veranderd. Nog niet zo lang geleden interrumpeerde de Voorzitter als iemand zijn opponent 'lui' of 'hypocriet' noemde. Tegenwoordig zal de Voorzitter het gebruik van deze woorden door de vingers zien.

Los van deze interpretatieproblemen die artikel 58 met zich meebrengt, zou de formulering van het artikel de indruk kunnen wekken dat de Voorzitter alleen een persoonlijke aanval mag bekritisieren als de woordkeus beledigend of onparlementair is. Uit de Handelingen van de Tweede Kamer blijkt echter dat het vermijden van beledigend of onparlementair taalgebruik de Voorzitter er niet automatisch van weerhoudt om te interrumperen.

Voorbeeld (2) geeft aan dat de reikwijdte van artikel 58 van het Reglement van Orde door de Voorzitter ruim geïnterpreteerd kan worden. Het voorbeeld is afkomstig uit een kort debat naar aanleiding van problemen die waren ontstaan in het AOV (Algemeen Ouderen Verbond). Nadat mevrouw Nijpels (AOV) een verklaring heeft afgelegd, brengt haar opponent, Van Wingerden (AOV) naar voren dat maar een paar leden van de partij het met Nijpels eens zijn en dat zij achter haar staan omdat ze afkomstig zijn uit haar de familie- en kennissenkring. De Voorzitter reageert dan als volgt:

- (2) De voorzitter: Ik moet u thans onderbreken. Ik verzoek u zich tot het zakelijke geschil te beperken en mededelingen van persoonlijke aard achterwege te laten. Ik neem aan dat de woorden "afkomstig uit de familie- en kennissenkring van mevrouw Nijpels (...)" als irrelevant moeten worden aangemerkt. Ik verzoek u dan ook die woorden terug te nemen. Ze doen hier niet ter zake. (Handelingen Tweede Kamer, 30 mei 1995)

Hier wordt duidelijk dat om persoonlijke aanvallen aan de kaak te stellen het niet noodzakelijk is dat de spreker beledigende uitdrukkingen heeft gebruikt die op zichzelf onparlementair of beledigend zijn. Een kamerlid of een minister die zijn opponent persoonlijk aanvalt moet er dus rekening mee houden dat hij door de Voorzitter tot de orde wordt geroepen en het risico loopt bekritiseerd te worden vanwege onredelijk gedrag.⁶

In het Nederlandse parlement is het ook niet noodzakelijk om op de persoonlijke aanval te reageren via de Voorzitter. De Voorzitter kan ook toestaan dat de politicus die wordt geconfronteerd met een persoonlijke aanval, zelf reageert. In het volgende debat suggereert Van Baalen, kamerlid voor de VVD, dat het standpunt van Timmermans (PvdA) niet serieus hoeft te worden genomen omdat Timmermans zich slecht heeft geïnformeerd over het onderwerp dat ter discussie staat.

Plug

- (3) De heer Van Baalen (VVD): Volgens mij hebt u in de haast die u als volksvertegenwoordiger kenmerkt vergeten de brief van het kabinet te lezen. Daar-in staat toch duidelijk dat het Europese Parlement grosso modo meer te zeggen krijgt, niet minder.

De heer Timmermans (PvdA): Ik hoef van u geen lesjes over hetgeen ik wel of niet moet lezen. U moet niet altijd zo op de man spelen. Ga eens door op de inhoud.

(Handelingen Tweede Kamer, 4 december 2003)

Timmermans reageert hier zelf op de persoonlijke aanval van Van Baalen, zoals Halsema in voorbeeld (1) in de inleiding van dit artikel ook zelf reageert op Van Aartsen, maar – anders dan Halsema – spreekt Timmermans niet via de Voorzitter.

4 De presentatie van persoonlijke aanvallen

Omdat er een gereede kans bestaat dat persoonlijke aanvallen in een parlementair debat onmiddellijk expliciet door de Voorzitter of door de aangevallen politicus worden bekritiseerd, mag worden verondersteld dat deelnemers aan parlementaire debatten zullen proberen die kritiek te voorkomen of, als deze toch is geuit, te pareren. Openlijke afkeuring van een persoonlijke aanval is immers niet in het voordeel van de protagonist van de aanval. Politici kunnen op verschillende manieren proberen zich tegen die afkeuring te wapenen.

Allereerst kan een politicus aannemelijk proberen te maken dat hij met de persoonlijke aanval geen drogredenen begaat, maar dat hij een van de gebondenheden ter discussie stelt die zijn opponent met het naar voren brengen van zijn standpunt is aangegaan. Een politicus kan bijvoorbeeld van oordeel zijn dat het standpunt van zijn opponent niet aan bepaalde correctheidsvoorwaarden voldoet omdat de opponent niet oprecht is: de politicus (p) gelooft in dat geval niet dat zijn opponent (o) gelooft dat het standpunt dat hij (o) naar voren brengt juist is (Houtlosser, 1995).

Daarnaast kan een politicus de persoonlijke aanval die hij naar voren brengt dusdanig afzwakken of maskeren dat de ernst ervan niet zonder meer duidelijk is en betwijfeld kan worden of de aanval gevolgen heeft voor het verdere verloop van het debat. Zoals blijkt uit de onderstaande voorbeelden, maken politici daarbij gebruik van verschillende presentatietechnieken.

De volgende fragmenten zijn afkomstig uit een debat dat in de Tweede Kamer is gevoerd in 2004 naar aanleiding van het eindrapport *Bruggen bouwen* van de commissie Blok. De commissie had de opdracht om het integratiebeleid van de afgelopen 30 jaar te beschrijven en te beoordelen. In het debat is verschil van mening over de waardering van het regeringsbeleid.

- (4) Mevrouw Hirsi Ali (VVD): (...) Uit het rapport blijkt duidelijk dat het regeringsbeleid mislukt is. [...] Migranten zijn oververtegenwoordigd in allerlei verkeerde statistieken, zoals die met betrekking tot blijf-van-mijn-lijfhuizen, gevangenissen, uitkeringen en schooluitval. Noemt u dat dan geslaagd?

De heer Dittrich (D66): (...) Met uw manier van discussiëren – u zegt ook steeds dat u mensen ergens mee confronteert – wekt u een soort schijntegenstelling. U wekt de indruk dat u het altijd bij het goede eind hebt en de rest heeft zitten slapen. Dat is een verkeerde manier van benaderen.
(Handelingen Tweede Kamer, 6 april 2004)

Dittrich gaat in dit voorbeeld niet in op de argumenten die Hirsi Ali aanvoert voor haar standpunt dat het integratiebeleid niet gekwalificeerd moet worden als ‘onvoldoende’, maar beter kan worden gekwalificeerd als ‘mislukt’. In plaats daarvan valt Dittrich de manier van debatteren van Hirsi Ali aan en beschuldigt hij haar van een arrogante opstelling. Tegelijkertijd, echter, doet Dittrich een poging om zijn persoonlijke aanval op Hirsi Ali redelijk te laten lijken. Door gebruik te maken van de woorden ‘steeds’ en ‘altijd’ geeft Dittrich aan dat de misdragingen van Hirsi Ali structureel zijn en hij suggereert daarmee dat hij dat gedrag niet aan de kaak zou hebben gesteld als haar manier van doen incidenteel zou zijn geweest. Van Aartsen doet in voorbeeld (1) iets vergelijkbaars, als hij over Halsema zegt ‘maar dat hebben we wel eens eerder met haar meegeemaakt’.

In de tweede plaats suggereert Dittrich met het woord ‘de rest’ dat zijn kritiek op de stijl van debatteren van Hirsi Ali niet alleen in zijn eigen belang is, maar in het belang van alle parlementsleden en de Voorzitter, die immers de bewaker is van het debat. Dittrich probeert hier niet te verhullen dat hij Hirsi Ali persoonlijk aanvalt, maar hij doet een poging om een rechtvaardiging te geven voor het ter discussie stellen van haar optreden in de Tweede Kamer.

In discussiebijdragen in een parlementair debat dat werd gevoerd in september 2005, worden uitdrukkingen gebruikt die als beledigend of onparlementair zouden kunnen worden opgevat. Het debat vond plaats nadat in de pers bekend was gemaakt dat minister Veerman zijn directeurschap van zijn boerderij in Frankrijk niet had opgezegd toen hij minister van Landbouw werd. In het debat moest worden besloten of er een onderzoek zou moeten worden ingesteld om na te gaan of er, in het bijzonder met het oog op de Europese landbouwsubsidies, sprake was geweest van belangenverstrengeling. Van der Ham (D66) is van mening dat een dergelijk onderzoek niet nodig is, omdat er geen concrete aanwijzingen zijn dat minister Veerman werkelijk betrokken was bij zijn bedrijf. Van Velzen (SP) is van mening dat een onderzoek wel wenselijk is omdat daarmee het geringste vermoeden van belangenverstrengeling zou kunnen worden weggenomen. Nadat Van Velzen haar standpunt naar voren heeft gebracht, reageert Van der Ham als volgt:

- (5) De heer Van der Ham (D66): (...) Ik heb op dit moment geen twijfel aan de integriteit van deze minister. Daarom verbaast mij ook *de opstelling van de SP*, die ongelofelijk verwarrend en ook een *beetje hypocriet* is, *als ik het zo mag zeggen*.
(Handelingen Tweede Kamer, 1 september 2005)

In dit fragment doet Van der Ham een poging om zijn opponent persoonlijk aan te vallen, maar hij probeert de aanval op zo'n manier te presenteren dat het risico dat de Voorzitter (of de opponent) hem berispt of hem zelfs beschuldigt van een ad hominem zo klein mogelijk is. In de eerste plaats wekt Van der Ham de indruk dat, hoewel hij debatteert met mevrouw Van Velzen, hij een verschil van mening heeft met de Socialistische Partij en dat de kwalificatie hypocriet dus niet op haar van toepassing is. Op

die manier anticipeert Van der Ham op het verwijt dat hij zijn opponent persoonlijk aanvalt. In de tweede plaats is de kracht van het woord hypocriet afgezwakt door het vooraf te laten gaan door het woord 'beetje', ook al is het, zoals eerder gezegd, niet erg waarschijnlijk dat de Voorzitter het woord hypocriet als onparlementair aanmerkt. Meer voor de hand ligt dat met deze presentatie wordt geanticipeerd op mogelijke afkeuring van de woordkeus door het publiek.

Dit debat illustreert eveneens dat verschillende presentatiestrategieën die in Nederlandse parlementaire debatten worden gebruikt om de kracht van persoonlijke aanvallen af te zwakken overeenkomen met strategieën die Ilie (2004) heeft geobserveerd in debatten in het Zweedse en Britse parlement. In haar onderzoek naar beledigend taalgebruik in Britse en Zweedse parlementaire debatten, signaleert Ilie drie afzwakkingstrategieën ('mitigation strategies'): de juxtapositie van tegengestelde begrippen, zoals minachting versus respect, de attributieoverdracht en het formuleren van beledigingen in de vorm van een vraag in plaats van als een bewering.⁷ In alle drie de strategieën wordt met de afzwakking van de kracht van een taalhandeling beoogd een onaangenaam gevolg van die taalhandeling te voorkomen. Daarbij gaat het hier steeds om wat Fraser (1980, pp. 344-345) noemt afzwakkingen die 'self-serving' zijn en niet 'altruïstisch'. Dit houdt in dat de spreker vooral probeert te voorkomen dat er voor zichzelf onwenselijke effecten optreden (zoals verwijten van andere politici of van de Voorzitter) en niet zozeer er op uit is het mogelijk onaangename effect van taalhandeling op zijn opponent te verzachten.

De eerste afzwakkingstrategie, de juxtapositie van tegengestelde begrippen als minachting versus respect, houdt in dat beledigingen en uitdrukkingen van minachting aan het adres van de opponent vergezeld gaan van een uitdrukking waarmee respect tot uitdrukking wordt gebracht. Op die manier wordt geprobeerd het schadelijke effect van beledigende of minachtende uitingen te neutraliseren (Ilie, 2004, p. 56). In het bovenstaande voorbeeld (5) komt deze strategie tot uitdrukking in het gebruik van het woord 'hypocriet' naast de woorden 'als ik het zo mag zeggen' waarmee beleefdheid tot uitdrukking wordt gebracht die het mogelijk schadelijke effect van het onaantoonbare taalgebruik compenseert of zelfs tenietdoet.

In het vervolg van het debat vinden we een voorbeeld van de tweede afzwakkingstrategie: attributieoverdracht. Ilie (2004, p. 59) geeft aan dat met deze strategie een opponent niet wordt gekarakteriseerd door middel van negatieve bepalingen die direct betrekking hebben op zijn persoon, maar dat de negatieve kwalificaties betrekking hebben op gedragingen of uitspraken van de aangevallen persoon. Door gebruik te maken van indirecte attributiestrategieën probeert de spreker te voorkomen dat hij direct verantwoordelijk wordt gehouden voor het gebruik van beledigende kwalificaties om zijn opponent te karakteriseren.

- (6) De heer Van der Ham (D66): Mevrouw Van Velzen heeft het over de schijn van belangenverstrengeling.

Mevrouw Van Velzen (SP) Die hangt hier nog steeds. (...)

De heer Van der Ham (D66): Als dat zo is, vindt iedereen in de Kamer dat een probleem. De minister vindt dat dan ook een probleem. Ik vind integriteit zo belangrijk, dat zoiets moet worden bevestigd of ontkracht. Mevrouw van Velzen heeft niets kunnen aantonen dat daarop wijst, behalve de administratieve fouten.

Mevrouw Van Velzen (SP) (...) Dat de meerderheid van de Kamer en de ministers niet vinden dat die schijn er is en dat die er dus niet is, is een *domme redenering*.
(Handelingen Tweede Kamer, 1 september, 2005)

In dit fragment is de negatieve bepaling 'dom' niet direct van toepassing op het kamerlid, of de persoon, Van der Ham. In plaats daarvan brengt Van Velzen de negatieve bepaling direct in verband met de redenering die Van der Ham naar voren heeft gebracht.

De derde afzwakkingstrategie die Ilie (2004, p. 58) onderscheidt houdt in dat negatieve oordelen over politieke tegenstanders naar voren worden gebracht in de vorm van een vraag. Op die manier probeert de spreker de verantwoordelijkheid te ontlopen voor het direct tot uitdrukking brengen van een beledigende bewering. Hoewel deze presentatietechniek niet wordt gebruikt in het bovenstaande debat, wordt deze wel ook in Nederlandse parlementaire debatten toegepast. In een debat over veranderingen in de arbeidsverhoudingen in de havens, betoogt Gerkens (SP) dat het voorstel van Minister de Geus van Sociale Zaken en Werkgelegenheid om het verdrag over havenarbeid op te zeggen, zeer onwenselijk is. Zij brengt onder andere het volgende naar voren:

- (7) Mevrouw Gerkens (SP): (...) Welk signaal geeft Nederland hiermee af? Hoe zal men over ons denken? Alsof wij een minister hebben die zich laat ringeloren door een belangengroepering, als een minister die blijk van onkunde geeft?
(Handelingen Tweede Kamer, 31 augustus 2005)

Vooraf de tweede en de derde afzwakkingstrategie verschaffen de proponent die ervan wordt beschuldigd zijn tegenstander persoonlijk aan te vallen en daarmee onredelijk te zijn, mogelijkheden om die beschuldiging af te weren zoals: 'de negatieve kwalificatie heeft geen betrekking op de persoon' of 'de vraag was niet bedoeld als een oordeel'. Deze mogelijke antwoorden kunnen de Voorzitter ervan weerhouden om te interrumperen en daarmee reduceren ze de kans voor de politicus om in het debat afgeschilderd te worden als onredelijk.

5 Conclusie

Als in een parlementair debat een persoonlijke aanval naar voren wordt gebracht, kunnen op grond van het Reglement van Orde van de Tweede Kamer zowel de Voorzitter van de Tweede Kamer als de parlementariërs direct op die aanval reageren. Een politicus die zijn opponent persoonlijk aanvalt, loopt niet alleen het risico om te worden afgeschilderd als een onredelijke discussiant, hij loopt zelfs het risico dat hem het woord wordt ontnomen. Aangezien daarmee het beoogde retorische effect van de persoonlijke aanval teniet kan worden gedaan, ligt het voor de hand dat de proponent van de persoonlijke aanval zal proberen deze te presenteren als een redelijke bijdrage aan het debat. De proponent van de persoonlijke aanval kan proberen de redelijkheid van zijn discussiebijdrage aannemelijk te maken door aan te geven dat hij op goede gronden de oprechtheid van zijn opponent aan de kaak stelt. Daarnaast kan hij probe-

ren de persoonlijke aanval in een zodanig afgezwakte vorm te presenteren dat betwifteld kan worden of daarmee de oplossing van een verschil van mening in gevaar wordt gebracht. Aangezien een deelnemer aan een parlementair debat ook rekening moet houden met de karakteristieken van dit type debat om ontsporingen van strategisch manoeuvreren te voorkomen, is het niet verwonderlijk dat een proponent van een persoonlijke aanval veelal beledigend of onparlementair taalgebruik achterwege laat, maar zich wel bedient van afzwakkingstrategieën of een poging doet zijn persoonlijke aanval te rechtvaardigen.

Noten

1. De Handelingen bevatten een letterlijk verslag van wat Kamerleden en bewindslieden tijdens de debatten in het parlement naar voren hebben gebracht. De tekst verschijnt in de regel ongeveer twee dagen nadat een debat heeft plaatsgevonden.
2. Zie Grootendorst (1993, p. 53): 'In een democratie als de onze zijn politici – wat hun geheime motieven ook mogen zijn – gebonden aan de regels van het democratische spel. Dit houdt op z'n minst in dat ze zich moeten gedragen alsof ze hun politieke meningsverschillen op een redelijke wijze willen oplossen.'
3. Over *multiple audience* en de complicaties die dat op kan leveren bij de reconstructie van politieke discussies, zie o.a. Chilton en Schaffner (2002), Van Eemeren (2002), Van Eemeren en Grootendorst (2000, p. 121).
4. De proefpersonen werd een oordeel gevraagd over de drie varianten van de ad hominem in drie typen discussies: (1) een wetenschappelijke discussie, (2) een politiek debat en (3) een huiselijke discussie. Uit het onderzoek blijkt dat drogredenen in een wetenschappelijke discussie het strengst worden beoordeeld, in een politiek debat iets minder streng en in de discussie in de huiselijke situatie het minst streng. De directe persoonlijke aanval wordt het minst redelijk gevonden en in geen enkel type discussie als een redelijke zet geaccepteerd.
5. In bijvoorbeeld een artikel met de kop 'Kok kan beter saai blijven' in het *Parool* van 25 maart 1996 betreurt de journalist dat premier Kok zich tegenover VVD-leider Bolkestein niet waardig heeft gedragen: 'Het zwakke punt is dat hij zijn aanval scherp op de persoon van Bolkestein richtte (...) Kiezers houden niet van politici die op de man spelen'.
6. De Voorzitter verlangt niet altijd dat de woorden worden teruggenomen. In een debat dat werd gehouden op 25 april 2001 over Mond- en klauwzeer reageert de Voorzitter als volgt op een persoonlijke aanval: 'U hoeft het op dit moment niet terug te nemen, want dat zou te kinderachtig voor woorden zijn, maar ik wil graag dat u nadenkt voordat u dat soort beschuldigingen uit'.
7. (1) 'The juxtaposition of opposite notions', (2) 'the attribution transfer movement' en (3) 'the formulation of insults as questions rather than as statements', zie Ilie (2004, pp. 56-61).

Literatuur

- Chilton, P., & Schäffner, C. (2002). *Politics as Text and Talk. Analytic approaches to political discourse* [Discourse Approaches to Politics, Society and Culture 4]. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Eemeren, F.H. van (2002). Democracy and Argumentation. *Controversia. An International Journal of Debate and Democratic Renewal*, 1(1), 69-84.
- Eemeren, F.H. van, & Grootendorst, R. (1982). *Regels voor redelijke discussies. Een bijdrage tot de theoretische analyse van argumentatie ter oplossing van geschillen*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications.
- Eemeren, F.H. van, & Grootendorst, R. (1992). *Argumentation, communication and fallacies. A pragma-dialectical perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Eemeren, F.H. van, & Grootendorst, R. (2000). *Kritische discussie*. Amsterdam: Boom.
- Eemeren, F.H. van, & Houtlosser, P. (1999). Strategisch manoeuvreren in argumentatieve teksten, *Taalbeheersing*, 21, 142-156.
- Eemeren, F.H. van, & Houtlosser, P. (2003). Onder de vlag van redelijkheid. In L. van Waes, P. Cuvelier, G. Jacobs, & I. de Ridder (Red.), *Studies in taalbeheersing 1* (pp. 134-144). Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Eemeren, F.H. van, Grootendorst, R., Meuffels, B., & Verburg, M. (1997). Hoe redelijk vindt men *ad hominem*-drogredenen? In H. van den Bergh, D. Jansen, N. Bertens, & M. Damen (Red.), *Taalgebruik ontrafeld* (pp. 41-53). Dordrecht: Foris.
- Fraser, B. (1980). Conversational mitigation. *Journal of Pragmatics*, 4, 341-350.
- Grootendorst, R. (1993). Drogredenen in de politiek. In H. Kloosterhuis & H.J. Plug (Red.), *Het redelijke debat. Argumentatie in juridische, politieke en maatschappelijke discussies* (pp. 41-57). Amsterdam: Waterland Van Wezel.
- Hoekstra, D.J. (1984). *Een minister-president verkoopt nooit leugens. Onhoffelijkheden aan het binnenhof*. Dieren: De Bataafsche Leeuw.
- Hoetink, C. (2003). Als de hamer valt. Het 'lijkendossier' en de ontwikkeling van onparlementair taalgebruik 1934-2001. In C.C. van Baalen, W. Breedveld, J.W.L. Brouwer, P.G.T.W. van Griensven, J.J. Ramakers, & W.P. Secker (Red.), *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2003. Emoties in de politiek*. (pp. 69-81). Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Houtlosser, P. (1995). *Standpunten in een kritische discussie. Een pragma-dialectisch perspectief op de identificatie en reconstructie van standpunten*. Amsterdam: IFOTT.
- Ilie, C. (2004). Insulting as (un)parliamentary practice in the English and Swedish Parliaments: A rhetorical approach. In P. Bayley (Ed.), *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse* (pp. 45-86). Amsterdam: John Benjamins.